

6 Kerk, waar ben je?

In de vorige hoofdstukken heb ik mijn persoonlijke geschiedenis met Israël en Palestina in een aantal fragmenten beschreven. Ik wil nu in deze slotbeschouwing over ‘mijn’ kerk schrijven. De kerk waarin ik 45 jaar predikant ben. Ik wil vragen stellen over het standpunt van de kerk dat zij ‘onopgeefbaar verbonden met het volk Israël’ is.

HET VOLK ISRAËL

Ik kom uit de Gereformeerde kerken in Nederland en behoor sinds 2004 tot de PKN. Op 1 mei 2004 verenigden de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk zich officieel tot de Protestantse Kerk in Nederland. Binnen de Gereformeerde kerken waren officiële instanties die zich met Kerk en Israël bezighielden. Na de Jom Kippoeroorlog in 1973 en na het vertonen op televisie van de vierdelige serie Holocaust in 1978 wordt binnen de gereformeerde synode de term ‘onopgeefbaar’ steeds vaker gebruikt als het gaat om de verbondenheid met het Joodse volk. Immers, was de moord op zes miljoen Joden, georganiseerd in Hitler-Duitsland niet een bewijs dat in een land met zo’n grote Protestantse kerk het verbond met het Joodse volk opgegeven kon worden? Sterker nog, dat de Joodse verbondspartner systematisch kon worden uitgeroeid?

Ik begrijp heel goed, en voel dat ook zo, dat de kerk in haar belijden zoiets moet zeggen als ‘nooit meer Auschwitz’. Zo interpreteer ik het woord ‘onopgeefbaar’ in de term ‘onopgeefbare verbondenheid met het volk Israël’. Ik zie het ook als

een bezweringsformule waarbij de kerk zegt: ‘Het behoort tot het hart van ons kerk-zijn dat we nooit, maar dan ook nooit meer het Joodse volk zullen laten vallen.’ Zo kwam die term uiteindelijk in de kerkorde van de PKN in het jaar 2001. Ik geef de letterlijke tekst:

De kerk is geroepen gestalte te geven aan haar onopgeefbare verbondenheid met het volk Israël. Als Christus-belijdende geloofsgemeenschap zoekt zij het gesprek met Israël inzake het verstaan van de Heilige Schrift, in het bijzonder betreffende de komst van het Koninkrijk van God

Kerkorde I, 7

Als toelichting lees ik: ‘Wat betekent: het volk Israël? De benaming ‘het volk Israël’ wordt breed opgevat. Het is het volk Israël zoals het zichzelf verstaat. Het is niet aan de Protestantse Kerk om te bepalen wie tot het Joodse volk behoren. Het Joodse zelfverstaan is heel divers. Het heeft te maken met het Joodse volk (waar ook ter wereld), de Joodse religieuze traditie en de staat Israël. Het volk Israël heeft dus niet alleen te maken met het bijbelse volk Israël, maar zeker ook met het levende Joodse volk in al zijn diversiteit en het levende jodendom in al zijn veelkleurigheid.’

HET JOODSE ZELFVERSTAAN

Bij de woorden ‘het Joodse zelfverstaan’ vind ik het spannend worden. Indirect krijgt ook de staat Israël hier een plek. Immers, als de kerk in haar belijden spreekt over ‘het volk Israël’ verbindt ze zich aan het Joodse zelfverstaan en daar hoort ook de staat

Israël bij. Daar beginnen wat mij betreft de problemen. 'Het Joodse zelfverstaan' vind ik een onmogelijke term. Het is net zoets als 'de Nederlandse identiteit'. Het politieke landschap in de staat Israël is in de afgelopen 73 jaar enorm verschoven. In mijn ogen heeft het 'Joodse zelfverstaan' in Israël steeds meer een sterk rechtsextremistische en nationalistische inkleuring gekregen. Moet de kerk zich nu niet verre houden van dit groeiende extreem nationalistische zelfverstaan van de staat Israël?

Inmiddels is het Arabisch als tweede taal afgeschaft. Het gaat Israël om een zuiver Joodse democratie en president Netanyahu sprak altijd over het 'judaïseren' van Jeruzalem en de Westbank! Ik zie het gebeuren. Mag ik nu als christen geen kritiek geven op de staat Israël, omdat ik daarmee mijn joodse zusters en broeders geweld aandoe? Er zijn er binnen mijn kerk die dat zeggen. Dineke Houtman, hoogleraar Judaïca, zegt in een interview met het *Friesch Dagblad*: "Met de staat Israël moeten we ons helemaal niet bemoeien als christelijke geloofsgemeenschap. Die positie hebben we niet en het lijkt me zelfs arrogant als je als geloofsgemeenschap denkt te moeten kunnen zeggen hoe een staat zich zou moeten gedragen." Met zo'n uitspraak ben ik het volledig oneens. Ik voel me bij voorbaat weggezet als arrogant.

ANDERE GELUIDEN

Ik ben de afgelopen jaren door mijn contacten met Palestijnen en door mijn betrokkenheid bij hun strijd ook als dominee en theoloog anders gaan kijken. Ik zou het Nieuwe Testament niet kunnen begrijpen

zonder het eerste Testament, zonder de joodse geschriften. Zonder Mozes en de profeten gaat het niet. Ik lees met enthousiasme de bijbelstudies van de joodse Rabbis for Human Rights. Vanuit hun verstaan de van de Torah geven ze kritiek op het handelen van de staat Israël. Ik lees ook de geschriften van antizionistische rabbijnen. Ik lees de informatie van Een Ander Joods Geluid, zowel in Nederland als in de VS - Jewish Voice for Peace. Ik lees de berichten van de verschillende Israëlische mensenrechtenorganisaties zoals Betsalem met hun vlijmscherpe kritiek op de bezettingspolitiek van de staat Israël. Hoort de leiding van mijn kerk die verhalen ook?

LORD hear our prayer

Sabeel, Wave of Prayer.

Na mijn reiservaringen in 2013 ben ik ook bewust lid geworden van de theologische werkgroep van Kairos/Sabeel - een organisatie die verbonden is met het instituut voor Palestijnse bevrijdingstheologie in Jeruzalem. Ik heb het nodig om samen met andere theologen na te denken over hoe wij de stem van Palestijnse christenen binnen onze kerken kunnen versterken. De werkgroep heeft diverse boeken vertaald. Onze vertalingen

leiden weleens tot verwijten van zowel 'linkse' als van 'rechtse' collega's. Het zou dan om antisemitische propaganda gaan. Van mijn rechtse verwacht ik niet anders, maar van mijn linkse wel. Zijn zij het niet die de bevrijdingstheologie zo hoog in hun vaandel voeren? Waarom niet als het om Israël en Palestina gaat? Het is zo ingewikkeld om werkelijk een gesprek te voeren als het om de achilleshiel van de kerk gaat. Dat raakt me diep. Zeker de heftigheid en het antisemitisme-verwijt.

Het wegzetten van kritiek op Israël als antisemitisme vind ik een gotspe.

EXCUUS AAN HET JOODSE VOLK

Op zondag 8 november 2020 sprak de scriba van de synode van de PKN René de Reuver tijdens de herdenking van de Kristallnacht in 1938 een schuldbelijdenis uit van de PKN ten aanzien van de Joodse gemeenschap. Naar aanleiding van deze schuldbelijdenis verscheen tegelijkertijd een handreiking van de historicus Bart Wallet die de rol van de kerken in WOII onderzocht met als titel: *Erkenning en verantwoordelijkheid over erkenning van schuld en onze verantwoordelijkheid voor de toekomst. Verklaring van de Protestantse Kerk in Nederland.*

René de Reuver biedt namens de PKN excuses aan het Joodse volk

Persoonlijk ben ik de laatste jaren sterk beïnvloed door theologen die en fel geprotesteerd hebben tegen Nazi-Duitsland, en zich hebben ingezet voor joodse onderduikers én heel kritisch staan ten aanzien van de politiek van Israël tegenover de Palestijnen. Ik noem hier met diep respect de naam van Johan Snoek (1920-2012). In zijn hele werkzame leven is hij met Israël bezig geweest. Hij heeft er gewoond en gewerkt. Hij schreef er een prachtig boek over geschreven, *Joodse en Palestijnse tranen*.

Hij is bijna 90 jaar als hij zijn boek afsluit en schrijft in het nawoord: ‘Vanaf 1940, dus zeventig jaar, ben ik betrokken geweest bij het wel een wee van het joodse volk. Het stemt mij tot dankbaarheid dat ik tijdens de Tweede Wereldoorlog niet heb behoord tot hen die de andere kant op keken toen hun medemens in nood was. Het is geen reden tot trots, want wie weet hoe het gegaan zou zijn als ik in een ander gezin, land of volk was geboren. Daarentegen heb ik jarenlang de Palestijnen en hun ellende niet gezien. Dat is een reden tot schaamte. Abel Herzberg zei: ‘Uitverkorenheid betekent

verstandelijk en gevoelsmatig weten dat er geen uitverkorenheid bestaat. Uitverkorenheid betekent, als je een religieus mens bent, dat de tranen van een Arabische moeder voor God even zwaar wegen als de tranen van een joodse moeder. Dat is voor mij jodendom.’

EXCUUS AAN HET PALESTIJNSE VOLK

Vanuit die overtuiging hebben we als theologische werkgroep van Kairos/Sabeel lang gesproken over het omstreden kerkorde-artikel, over de wijze waarop we als kerken meer kunnen betekenen voor het Palestijnse volk. Ook die vraag alleen al roept in grote delen van onze kerk verontwaardigde reacties op. Uiteindelijk hebben we besloten om kort na de schuldbelijdenis van de PKN aan de Joodse gemeenschap iets dergelijks te formuleren naar de Palestijnse gemeenschap. De tekst was overigens al klaar en lag al bij de pers voordat de meest recente oorlog uitbrak. Over die tekst hebben we onderling behoorlijk gestoeid. Dat heeft na lange en soms heftige gesprekken geleid tot de volgende tekst:

AAN HET PALESTIJNSE VOLK!

Broeders en zusters,

Er is schuld die niet verjaart. Als kerk willen wij uw volk ons excuus aanbieden. Eeuwenlang heeft uw volk in het land dat wij 'het land van Bijbel' noemen onder diverse regimes geleefd. U heeft ernstig geleden onder de beslissing van de grote westerse mogendheden in de vorige eeuw om uw land ter beschikking te stellen aan het Joodse volk, vervolgens onder de steun aan uw gewelddadige verdrijving. De staat Israël is door de kersverse VN erkend onder volkerenrechtelijke garanties voor uw volk. Maar in de afgelopen decennia zijn nog andere delen van uw land bezet en zelfs ingelijfd, werd uw bevolking gediscrimineerd, verjaagd en van levensbronnen afgesneden. Uw volk is nu versnipperd, verdeeld en verstrooid. Hoewel het individuele kerkleden, andere burgers en politici niet aan moed heeft ontbroken om tegen het voortgaande onrecht protest aan te tekenen, hebben we als kerk gefaald.

We hebben de onopgeefbare verbondenheid met het volk Israël verkondigd zodat we de indruk wekten dat God Israël meer liefheeft dan het Palestijnse volk. We hebben gemeend dat het Joodse volk zijn historische roeping vervulde door het land in bezit te nemen en er een staat te stichten. We hebben gepreekt dat Bijbelse profetieën op die manier in vervulling gingen, waardoor profetische kritiek op de schending van het internationaal recht te vaak het zwijgen werd opgelegd. Zo hebben we meegewerkt aan het in stand houden van de zonde van bezetting en onderdrukking.

We hebben te lang naar Arabische volkeren gekeken door een oriëntalistische bril. We hebben Palestijnse christenen onvoldoende erkend als nazaten van de eerste volgelingen van Jezus. We hebben moslims onvoldoende erkend als kinderen van Abraham. We betoonden onvoldoende solidariteit toen u ons daarom vroeg. We hebben ons onvoldoende ingezet voor een duurzame, rechtvaardige vrede. Kritiek op de staat Israël is te snel weggezet als een vorm van antisemitisme.

Wij beloven dat ons excuus geen loos woord is. We willen in onze gebeden laten blijken dat uw schreeuw om recht ons ter harte gaat. We zullen discriminerende beeldvorming van Palestijnen en moslims in verkondiging en theologie bestrijden. We gaan de banden met iedereen versterken die bijdraagt aan vrede en recht voor allen in en om Jeruzalem/AI Quds.

Harmen Jansen, Jan den Hertog, Hans Baart, Bram Grandia, Willemien Keuning

Predikanten van de Protestantse Kerk in Nederland en leden van een theologencollectief van Kairos-Sabeel Nederland

Wie het met deze verklaring eens is, ook al is het niet op alle punten, kan adhesie betuigen via de site: www.kairos-sabeel.nl/excuus-aan-palestijnen.

EEN VERSCHEURDE VERBONDENHEID

Ik ga geen conclusies trekken. Ik ben nog steeds onderweg. Het schrijven van deze hoofdstukken heeft me geholpen mijn veranderde houding ten aanzien van Israël en Palestina op papier te zetten. Ik voel me nu onopgeefbaar verbonden met een verscheurd land, een land met een muur erdoor, een land met eersterangs- en tweederangsburgers. Een land dat zich op dramatisch snelle wijze tot een gesegregeerde apartheidstaat ontwikkelt. Ik voel me verbonden met dat land en die twee volken, omdat ik van jongs af aan met liefde voor de één (Israël) ben opgegroeid en gaandeweg is de

ander (Palestina) erbij gekomen. Dat proces zie ik deels ook binnen onze PKN. Het beste wat daar geschreven is, is de *Israël-Palestina nota* in 2008. Er is de afgelopen 13 jaar zoveel gebeurd. Dat vraagt om een herziening, een actualisatie van het beleid ook van de PKN. De verscheurdheid die in Israël heerst, is er ook binnen mijn eigen kerk.

Die verscheurdheid voel ik ook in mezelf. Het toe moeten geven dat het Israëlische militairen, Israëlische politici en Israëlische rechtbanken zijn die mijn vrienden in Bethlehem elders knevelen. Tegelijkertijd de wetenschap dat het Israëlische mensenrechtenorganisaties zijn, zoals Betsalem, Breaking the Silence en Rabbis for human rights die dit naar buiten brengen. Dat ook zij op hun beurt weer heel actief worden tegengewerkt door de Israëlische regering. Hoezo, open democratie?

Bram Grandia voor een kaart van het Midden-Oosten

BEZETTING ALS ZONDE

Het spreken van de kerk over Israël en Palestina is in mijn ogen vooral een behoedzaam zwijgen geworden als het om de Palestijnen gaat. Het is een vorm van crisismanagement die zelfs tot in de recente gebedsteksten van de kerk rond de oorlog is terug te vinden. Racisme en antisemitisme worden zonde genoemd, maar de bezetting niet. Dat laatste werd nu juist door de christelijke kerken in Palestina aan onze kerken gevraagd. Verklaar de bezetting tot zonde. Dat zie ik niet gebeuren. Ook in onze kerk wordt gesproken over 'het conflict tussen Israël en Palestina'. Dat wordt symmetrisch beschreven. Maar het is geen symmetrisch conflict. Dat wordt gelukkig buiten de kerk steeds vaker hardop gezegd. Het is oorlog. Dat willen wij als theologen binnen onze kerk in onze verklaring ook hardop zeggen: het is oorlog! Kerk, doe wat! Het liefst steunt onze kerk projecten waarin Israël's en Palestijnen hand in hand optrekken. Dat zijn mooie initiatieven. Daarmee doe je echter nog geen recht aan de situatie van de Palestijnen. Daarmee verhul je mogelijk zelfs de rauwheid van de bezetting. Ik wil verbonden zijn met het Joodse volk en daarom kies ik ervoor om vooral te luisteren naar het ándere Joodse geluid.

Ik wil verbonden zijn met het Palestijnse volk en daarom luister ik vooral naar de stemmen van de christenen zoals Daoud Nassar en Naim Ateek en Mitri Raheb en Yohanna Katanacho, naar dat geweldloze maar radicale Palestijnse geluid. Ik ben geen vriend van Hamas, zoals onze tegenstanders zo graag zeggen. Dat betekent niet dat je niet ook met Hamas om de tafel moet gaan zitten. Als er nu -

ook een gevolg van de recente oorlog - op de Westbank verkiezingen zouden worden gehouden zou Hamas waarschijnlijk massaal winnen. Je kunt hen niet ontkennen. Ik hoop hartstochtelijk dat onder buitenlandse druk een volgende oorlog voorkomen kan worden en dat onder diezelfde buitenlandse druk de kolonisatie van de Westbank stopt en wordt teruggedraaid. En dat onder diezelfde buitenlandse druk de verstikking van Gaza zal ophouden.

ZIE DE BEZETTING

Wat ik heb willen zeggen in deze hoofdstukken is ten diepste: zie de situatie van onze Palestijnse zusters en broeders die nu al 54 jaar zuchten onder de bezetting van de Westbank. Zie de situatie van onze Palestijnse zusters en broeders in Gaza die nauwelijks meer kunnen ademen onder de wurgende blokkade van Israël. Zie de situatie van onze Palestijnse zusters en broeders die leven als tweederangsburgers in Israël. Zie ze, bezoek ze, praat met hen, lees over hen en doe wat. Als het in de kerk niet meer lukt, dan daarbuiten.

Ik hoop dat onze kerk gaat bewegen. Zo niet, dan zal de wereld waarin zij leeft haar inhalen. Ik gun mijn kerk(leiding) meer Palestijnse vrienden en vriendinnen en meer Joodse vrienden en vriendinnen die een ánder 'joods geluid' vertolken. Wat zie ik ze graag aan tafel ook in de PKN. Ik heb van Daher Nassar geleerd: plant na elke vernietiging van een boom een nieuwe olijfboom. Dat leer ik ook wekelijks van het mooie initiatief van Omar Harami van Sabeel: *Kumi now*. Sta nu op! Kom, zie, ga en vertel én handel. Dat zie ik als onze opdracht.